

УДК 343.2/7

Ірина Мезенцева,

канд. юрид. наук, доцент,
старший викладач відділу підготовки прокурорів
з нагляду за додержанням законів органами,
які проводять досудове розслідування
Національної академії прокуратури України,
старший радник юстиції

Андрій Боровик,

заступник прокурора Рівненської області,
старший радник юстиції

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОРУПЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ

Автором статті розкрито шляхи удосконалення інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Запропоновано внесення змін до Кримінального кодексу України, які мають вплинути на механізм застосування даного заохочувального інституту.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, корупційні злочини, заохочувальні норми, удосконалення антикорупційного законодавства, умови, підстави.

Актуальність теми. Аналіз слідчої і судової практики показує, що антикриміногенний потенціал інституту звільнення від кримінальної відповідальності реалізується лише частково, оскільки законодавець, конструюючи аналізовані норми, допустив низку концептуальних прорахунків і редакційних похибок. У результаті інститут звільнення від кримінальної відповідальності має істотні протиріччя, а окремі його норми вступають у колізію не тільки з іншими статтями КК України, а й з нормами інших галузей права.

Як зауважив С. Я. Сабанін, звільнення від кримінальної відповідальності тоді можна визнати обґрунтованим і справедливим, коли воно не перешкоджає охороні прав і свобод особистості, всього правопорядку від злочинних посягань і разом із тим сприяє виправленню винної особи, запобіганню вчиненню нових злочинів, іншими словами, коли воно відповідає завданням кримінального законодавства і дає змогу досягти цілей покарання без його реального застосування [1, с. 62].

Проблематиці звільнення від кримінальної відповідальності присвятили свої дослідження такі вітчизняні правники, як О. Ф. Бантишев, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Г. Б. Віттенберг, А. А. Вознюк, О. М. Готін, М. Є. В. Гродецький, О. О. Дудоров, О. О. Житний, О. В. Ковітіді, О. С. Козак, О. М. Лемешко, А. А. Музика, О. В. Наден, Г. О. Усатий, В. П. Тихий,

Н. Б. Хлистова, С. С. Яценко та ін. Серед іноземних дослідників слід насамперед назвати російських правників Х. Д. Алікперова, І. Ш. Галстян, Ю. В. Голика, Л. В. Головка, В. С. Єгорова, В. О. Єлеонського, А. В. Єндольцеву, І. Е. Звечаровського, С. Г. Келину, В. В. Мальцева, О. З. Рибак, С. М. Сабанина, Р. О. Сабітова та ін. Утім ставлення науковців до звільнення від кримінальної відповідальності варіюється від прийняття та пропозицій щодо його поширення у законодавстві про кримінальну відповідальність (Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. В. Сташис та ін.) до неприйняття та пропозицій відмовитися від нього на користь або звільнення від кримінального покарання, або заміни на кримінально-процесуальну «відмову від кримінального переслідування» (Ю. В. Тороп, Л. І. Хрусліва, С. С. Яценко та ін.) [2].

Метою статті є обґрунтування деяких нових положень, роз'яснення і тлумачення вже наявних у теорії та практиці застосування спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, що сприятиме вдосконаленню даного заохочувального інституту.

Наявна тенденція до поширення спеціальних видів звільнення сприймається вченими неоднозначно. Ряд юристів про-

понують йти саме цим шляхом, поступово замінюючи норми Загальної частини КК України про звільнення від кримінальної відповідальності на більш детальні положення Особливої частини, оскільки це значно полегшує реалізацію норм закону у точній відповідності до їхнього соціального і юридичного призначення. Інші ж, навпаки, заперечують перспективу розвитку спеціальних видів звільнення в Особливій частині КК та виступають за їх уніфікацію шляхом узагальнення спеціальних підстав і закріплення їх у Загальній частині. На наш погляд, обидві точки зору є занадто категоричними і тому не можуть бути сприйнятими ані теорією, ані практикою. Немає потреби спеціально відзначати в Особливій частині КК звільнення від кримінальної відповідальності у разі вчинення злочинів невеликої або середньої тяжкості при дійовому каятті чи примиренні з потерпілим. З іншого боку, встановлюючи спеціальні види звільнення, законодавець має різні, іноді суто прагматичні цілі, як це має місце у разі звільнення від кримінальної відповідальності, якщо особа сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня) до притягнення її до кримінальної відповідальності (ч. 4 ст. 212 КК України). Майже недосяжною виглядає мета уніфікувати всі різновиди спеціального звільнення від кримінальної відповідальності в рамках Особливої частини КК. Це призведе до не виправданого і недоцільного збільшення спеціальних норм у Загальній частині КК України, їх непомірної деталізації і не буде відповідати вітчизняним традиціям кримінального законотворення.

Однією з проблем, наукове розроблення якої сприятиме поглибленню знань про спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності, є з'ясування його місця в механізмі реалізації функцій кримінального права. Вирішення даного питання необхідне для оцінювання значення вказаних положень як елементу національної кримінально-правової системи, уточнення напрямів розвитку кримінально-правової політики держави. Недостатня увага до нього у доктрині певною мірою сприяла тому, що значення вказаних положень у протидії кримінальним проявам применшене, не сформувався достатньо чіткого розуміння їхнього цільового призначення. А у правозастосовній практиці їх оцінюють як певною мірою другорядні, можливість застосування яких за певних обставин може бути проігнорована чи поставлена в залежність від суб'єктивного розсуду.

Так, логічним є поширення спеціального звільнення на підставах, визначених у ч. 4 ст. 212-1 КК України, за зловживання, якщо це призвело до фактичного ненадходження коштів до бюджетів чи державних цільових фондів або страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування в особливо великих розмірах. Зняття перепон звільнення від кримінальної відповідальності залежно від розміру завданої матеріальної шкоди господарським чи іншим ненасильницьким майновим злочином є перспективним напрямом поширення заохочувальних приписів Особливої частини КК України [3]. Треба сказати, що 2010 року законодавець уже вніс відповідні зміни до ч. 4 ст. 212 КК України [4].

Звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які добровільно сплатили за подіану шкоду у великому чи особливо великому розмірі, ефективно сприятиме повному відшкодуванню матеріальних і моральних збитків потерпілим від злочину, поверненню чималих коштів у сферу легального суспільного обігу, унеможливить їх злочинне використання, наприклад, для фінансування тіньових, заборонених, фіктивних та інших суспільно небезпечних різновидів господарської діяльності [5, с. 22].

Наведені приклади підтверджують, що зниження рівня злочинності у державі стане можливим лише тоді, коли особа, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння, визнавши свою провину, усвідомлюватиме (відчуватиме), що держава – не ворог, від якого треба тікати, а суб'єкт, з яким завжди можна домовитися (знайти компромісне рішення). Такому розумінню сприятиме поступова декриміналізація кримінального законодавства та розширення спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності.

З огляду на вищезазначене, наша позиція полягає у наголошенні на винятковому значенні спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини як заохочувального інституту, який покликаний сприяти викриттю фактів корупції. Зниження високої латентності, характерної для даної категорії злочинів, є показником ефективності даних заходів.

Корупційні злочини є не тільки небезпечними, але й важкими у викритті. Інтереси всіх осіб, які навмисно беруть участь у даванні-одержанні неправомірної вигоди (комерційного підкупу), взаємопов'язані і взаємозалежні. Для вирішення проблеми протидії корупційній злочинності, виявлення та притягнення до відповідальності найбільш небезпечних корупціонерів необхідно розірвати цей зв'язок, що деякою мірою за-

безпечується законодавчим положенням про спеціальне звільнення від відповідальності цих осіб.

Таким чином, норма про спеціальне звільнення від відповідальності корупціонерів за своїм спрямуванням є заохочувальною, стимулюючою, спонукаючи винного на діяльне каяття, на відшкодування шкоди, на викриття співучасників.

Шляхи оптимізації мають враховувати систему протизаг, коли підвищуються покарання за корупційні злочини і як можливість їх уникнення удосконалюється механізм спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за зазначені суспільно небезпечні діяння. Також для ефективності дії таких стимулів слід оптимізувати межі розгляду суду при призначенні кримінального покарання та інших заходів кримінально-правового характеру: заборонити умовне засудження, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання за корупційні злочини.

Найпоширенішими проявами корупційних правопорушень серед суддів є: незаконне одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг у зв'язку з реалізацією функцій зі здійснення правосуддя (прийняття рішень щодо звільнення від кримінальної відповідальності, призначення м'якших покарань, ніж це передбачено кримінальним законодавством, звільнення з-під варті підозрюваних та обвинувачених, обрання щодо них запобіжних заходів, не пов'язаних з обмеженням волі, сприяння в організації побачень, зустрічей з адвокатами); втручання у законну діяльність працівників правоохоронних органів з метою перешкодити їм у виконанні службових обов'язків; сприяння суб'єктам господарювання, з використанням службового становища, у здійсненні підприємницької діяльності, в тому числі шляхом реалізації «рейдерських» схем незаконного заволодіння акціонерами або сторонніми комерційними структурами підприємствами; незаконна відмова у наданні або надання завідомо недостовірної інформації (насамперед, судових рішень) на запити правоохоронних, державних органів, суб'єктів підприємництва та громадян з метою перешкодити їм у виконанні службових обов'язків, реалізації особистих прав і свобод [6, с. 21].

О. Ю. Бусол у докторській дисертаційній роботі «Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії» (2015 р.) дає оцінку загальним підставам звільнення від кримінальної відповідальності і пропонує доповнити статтю 44 КК України частиною третьою, в якій передбачити, що звільнення від кримінальної відповідальності не застосовується у разі вчинення

суб'єктом кримінального правопорушення (злочину), яке містить ознаки корупції та корупційного правопорушення [7]. Окрім цього, зазначає необхідність удосконалення редакції ст. 45 КК України, а саме обґрунтовує недоцільність визначення у примітці до цієї статті переліку корупційних злочинів, яку пропонує виключити [7]. Безперечно, питання визначення поняття корупційних злочинів не є об'єктом нашого дослідження. Але оминувати цей аспект увагою ми не можемо, оскільки від змісту (переліку складів) прямо залежить кількість можливостей застосування спеціальних видів звільнення від даних суспільно небезпечних діянь.

Реалізувати на практиці законодавчі положення щодо збільшення максимального покарання за активне та пасивне хабарництво, а також розглянути питання збільшення строків притягнення до відповідальності для окремих корупційних правопорушень [8].

Склад злочину зловживання впливом не узгоджується з Кримінальною конвенцією «Ради Європи» проти корупції: статтею 369-2 «Зловживання впливом» КК України охоплені випадки впливу на прийняття рішення лише особами, уповноваженими на виконання функцій держави, тоді як Кримінальна конвенція проти корупції передбачає, що це повинні бути ті ж особи, що можуть бути суб'єктами пасивного хабарництва [8]. Втім, дана стаття зазначена у переліку складів злочинів, на які поширюється спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності. Крім того, редакція примітки до ст. 369-2 «Зловживання впливом» КК містить посилання на закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 2011 р., який вже втратив чинність [4].

Усі види спеціального звільнення від кримінальної відповідальності є безумовними. Тобто на особу, що звільняється за цих обставин у майбутньому не покладається жодних правових обов'язків. Більше того, особа, яка була звільнена від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених у нормах Особливої частини КК, за своїми правовим статусом є такою, що взагалі раніше не вчиняла ніяких злочинів. А будь-який учинений нею новий злочин є вчиненням уперше. Зазначена позиція знаходить своє закріплення у чинному КК України. Так, згідно з ч. 1 ст. 33 КК України злочин, за вчинення якого особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом, не враховується у сукупності злочинів [4]. Відповідно до ч. 1 ст. 88 КК України [4], оскільки щодо них обвинувальний вирок не виноситься, звільнені від кримінальної відповідальності особи не мають судимості.

У зв'язку з вищезазначеним не можемо погодитися з поглядами П. В. Хряпінського [9, с. 17], тому що спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності є не реабілітуючими обставинами, і повторне звільнення застосовувати недоцільно.

Серед обов'язкових обставин, що звільняє корупціонера від кримінальної відповідальності, є добровільне повідомлення про скоєне (ч. 5 ст. 354 КК України) [4]. Добровільне повідомлення – це повідомлення, зроблене не змушено, а за власним бажанням особи при усвідомленні нею тієї обставини, що про корупційний злочин відповідні органи на даний момент не знають. Не може бути підставою звільнення від кримінальної відповідальності добровільна явка до зазначених органів особи, яка сховалася від слідства у зв'язку з підозрою у такому злочині, перебуває в розшуку і прийняла рішення припинити ухилення від слідства і суду. Подібна явка може служити лише обставиною, яка пом'якшує покарання.

Практика показує, що мотиви повідомлень корупціонерів про те, що ними вчинено, бувають дуже різними. Це і каяття, усвідомлення неправильності, суспільної небезпеки корупції, яке виникло через страх перед кримінальним покаранням у разі, якщо органам влади будь-яким чином вдасться дізнатися про злочин. Однак частіше спонукають до повідомлення про корупційні суспільно небезпечні дії мотиви, що виникли у зв'язку зі зміною відносин з підкупленою службовою особою (помста, образа, заздрість).

Зокрема, нерідкими є випадки, коли повідомлення про надання неправомірної вигоди (комерційний підкуп) робиться тому, що одержувач взагалі не виконав обіцяне або виконав його не так, як хотілося надавачу. Проте, оскільки і в цих випадках повідомлення робиться не через те, що про скоєне відомо органам влади, його слід вважати добровільним, а не вимушеним. Особа-надавач і в подібних випадках підлягає звільненню від кримінальної відповідальності [10, с. 117].

Інша, більш обґрунтована думка висловлена В. І. Зубковою, яка вважає, що не можна вважати заяву добровільною, якщо вона зроблена з ініціативи офіційних представників органів влади та управління, коли особи, які пропонували, обіцяли або надали неправомірну вигоду, виявляються оперативним або слідчим шляхом і зізнаються у скоєному діянні. Якщо органам влади вже відомо про такий факт підкупу і йде його перевірка, повідомлення надавача не носить характеру добровільності [11, с. 81-82].

Наша робота присвячена саме визначенню «слабких» місць у нинішній редак-

ції заохочувальних норм щодо корупції. Адже необхідні удосконалення мають на меті збільшити їх дієвість, але при цьому не зменшити значимість протидії корупції для українського суспільства, тобто передбачення максимально потрібних підстав і умов для використання інституту звільнення із досягненням результату у вигляді виправлення корупціонерів без застосування до них покарання.

Отже, як значні упущення у формулюваннях підстав та умов спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, можемо вказати такі:

1. Відсутність серед підстав звільнення положення, що «у діях особи немає іншого складу злочину». Ця дефініція не є новою для інституту звільнення, проте не виправданно забута у редакції ч. 5 ст. 354 КК України.

2. Спеціальні звільнення не можуть застосовуватися вдруге до тієї самої особи, і це потребує зазначення у нормі кримінального закону: «вперше вчинила діяння, передбачені як корупційні злочини у примітці до ст. 45 КК України».

3. Закріплення у нормі про спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини вимоги про відшкодування шкоди, якщо така була завдана.

Висновки

Оскільки інститут звільнення від кримінальної відповідальності не здійснює декриміналізацію діяння, а звільняє конкретних осіб від відповідальності за злочин, що ними було вчинено, звільнення від кримінальної відповідальності не означає виправдання особи чи визнання її невинною. А визначені в КК України підстави для звільнення від кримінальної відповідальності не є реабілітуючими.

На сьогоднішній день значними упущеннями у формулюваннях підстав та умов спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини є відсутність серед підстав звільнення положення, що «у діях особи не має іншого складу злочину» у редакції ч. 5 ст. 354 КК України. Спеціальні звільнення не можуть застосовуватися вдруге до тієї самої особи, і це потребує зазначення у нормі кримінального закону: «вперше вчинила діяння, передбачені як корупційні злочини у примітці до ст. 45 КК України». Потрібно закріпити у нормі про спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини вимогу про відшкодування шкоди, якщо така була завдана.

У статті розглянуто сутність підстави «добровільно заявила про те, що сталося»,

на підставі чого доходимо висновків, що мотиви особи жодним чином не впливають на констатування наявності зазначеної підстави. Це може бути страх, помста, заздрість, ревності, тобто будь-що. Ключове значення для подальшого застосування до суб'єкта звільнення від кримінальної відповідальності має саме встановлення добровільності. При цьому підтвердженням є усвідомлення особою, яка повідомляє про факт вчиненого нею корупційного злочину, що відповідним органам не відомо про її суспільно-небезпечні діяння.

Список використаних джерел:

1. Сабанин С. Н., Гришин Д. А. Некоторые проблемы законодательной регламентации специальных видов освобождения от уголовной ответственности / С. Н. Сабанин, Д. А. Гришин // Юрид. наука и правоохранит. практика. – 2012. – № 2. – С. 59-66.
2. Хряпінський П. В. Позитивна посткримінальна поведінка як підстава звільнення від кримінальної відповідальності [Електронний ресурс] / П. В. Хряпінський // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2015. – № 1. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?..
3. Леоненко І. Розширення спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності – ефективний засіб протидії злочинності в Україні [Електронний ресурс] / І. Леоненко // Віче. – 2013. – № 12. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3719/>
4. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
5. Митрофанов І. І. Проблеми виконання судового рішення як стадії реалізації кримінальної відповідальності / І. І. Митрофанов // Віче. – 2010. – № 4. – С. 20–22.
6. Лист Генеральної прокуратури України від 10 листопада 2009 р. № 06/0-308 // Справа МНДЦ. – 2010. – № 15. – С. 17-27.
7. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії: дис. на здобуття наук. ступеня д. ю. н.: спеціальність 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» [Електронний ресурс] / О. Ю. Бусол. – К.: Нац. академія наук України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2015 – 479 с. – Режим доступу: <http://idpnan.org.ua/files/busol-o.yu.-protidiya-kor-zlochinnosti-v-ukr.rtf>
8. Альтернативний (тіньовий) звіт про виконання Україною рекомендацій, наданих за результатами третього раунду оцінювання в рамках Стамбульського плану дій Антикорупційної мережі ОЕСР для країн Східної Європи та Центральної Азії. Результати громадської оцінки станом на лютий 2014 [Електронний ресурс] / за заг. ред. Р. Рябошапки, О. Хмари. – Режим доступу: http://pravo.org.ua/files/Corruption/oced_ukraine_3rd_round.pdf
9. Хряпінський П. В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України: навчальний посібник / П. В. Хряпінський. – Запоріжжя: ЗНУ КСК-Альянс, 2011. – 270 с.
10. Путкова Н. А. Особенности освобождения от уголовной ответственности за посредничество во взятке, совершенной организованной группой / Н. А. Путкова // Деятельность органов государственной власти по противодействию организованной преступности: материалы V Международной научно-практической интернет-конференции (Екатеринбург, 26 марта-3 апреля 2013 г.). – Екатеринбург: Урал. ин-т – филиал РАНХиГС при Президенте РФ, 2013. – С. 115–122.
11. Зубкова В. И. Пути повышения эффективности борьбы со взяточничеством и поборами / В. И. Зубкова // Советское государство и право. – 1985. – № 4. – С. 78–85.

В статті розкрито шляхи удосконалення інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення. Предложено внесення змін до Кримінального кодексу України, які повинні впливати на механізм застосування даного поощрительного інституту. Автор рекомендує обов'язково закріпити в нормі закону такі основи спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення: заборона застосовувати це звільнення повторно в стосовно того ж особи; передбачення вимоги про відшкодування шкоди, якщо такою шкодою був причинен; вказання, що в діях особи, яку звільняють, не повинно бути нічого з складу правопорушення.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности, коррупционные преступления, поощрительные нормы, совершенствование антикоррупционного законодательства, условия, основания.

The article deals with ways of improving the institution of exemption from criminal liability for corruption offenses. Proposed amendments to the Criminal Code of Ukraine, which have influence on the mechanism of using this promotional Institute. The author advises necessarily to fix in the norm of law such special grounds for exemption from criminal liability for corruption offenses, as prohibition to apply this exemption for the second time to the same person; prediction of claims for damages, if it occurred; an indication that the actions of a releasing person should not contain another elements of offence.

Key words: exemption from criminal liability, corruption offenses, incentive regulations, improving of anti-corruption legislation, grounds.